

Мамчур Л.О.

аспірант кафедри цивільного процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ДОРУЧЕНЬ ІЗ ПРАВОВИМИ ПРИНЦИПАМИ

Постановка проблеми. В умовах реалізації сучасного етапу судової реформи в Україні, посилення дієвості права на судовий захист, забезпечення його ефективності й доступності в цивільному процесі та вдосконалення цивільного судочинства загалом вагомим значення набувають питання модернізації системи принципів цивільного процесуального права, яка має безпосередній вплив на нормотворчий і правозастосовний процеси. Значення правових, зокрема галузевих, принципів полягає в тому, що вони, по-перше, відображають сутність змісту, соціальну спрямованість і головні галузеві особливості правового регулювання; по-друге, повинні враховуватися під час виявлення прогалин у законодавстві й застосування правових норм за аналогією [1, с. 9].

Як зазначається в Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [2], метою судової реформи є реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права й забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним і неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного і справедливо-го суду, а також європейській системі цінностей і стандартів захисту прав людини.

Функціонування інституту судових доручень у цивільному судочинстві України також знаходиться у площині дієвого впливу та реалізації правових принципів, що зумовлює актуальність дослідження співвідношення означеного інституту, зокрема, з таким загальним

принципом цивільного судочинства, як принцип законності, міжгалузевим принципом незалежності суддів і принципами міжнародного приватного та публічного права.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У доктрині українського процесуального права проблематика, пов'язана з розумінням галузевих принципів, завжди посідала провідне місце в дослідженнях правосуддя в цивільних справах. Підтвердженням цьому є значна кількість наукових досліджень, присвячених означеній тематиці [3, с. 34]. Перші курси цивільного судочинства К.І. Малишева, Є.О. Нефедьєва, І.Є. Енгельмана, Є.В. Васьковського, А.Х. Гольмстена, а також теоретико-прикладні дослідження, які з'явилися одразу за ними, заклали в цивілістичній теорії підвалини вивчення принципів цивільного процесу. У радянський період дослідження принципів цивільного процесу продовжені й певною мірою поглиблені в роботах О.П. Клейнмана, В.М. Семенова, С.В. Курильова, Р.Е. Гукасян, В.С. Букіної, Й.М. Резніченко та інших дослідників. У новітній період розвитку української цивільної процесуальної науки проблеми принципів цивільного процесу отримали новий розвиток у роботах А.В. Андрушка, С.О. Волосенка, О.В. Гетманцева, Н.Ю. Голубевої, Ю.В. Неклеси, М.П. Омельченка, Г.П. Тимченка, О.В. Рожнова, О.В. Шутенко, М.М. Ясинка та ін.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз співвідношення особливостей функціонування та правової природи інституту судових доручень із деякими загальними й міжгалузевими правовими принципами.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка сфера життєдіяльності людини ґрунтується на певних принципах, і юридична сфера не є винятком. У філософії принцип розглядається як керівна ідея, першооснова, центральне поняття того чи іншого предмета, процесу, діяльності. Аристотель розумів принцип як першу причину, виходячи з чого щось існує чи буде існувати [4].

У юриспруденції поняття принципу трактується приблизно так само, як й у філософії. Принципи права – основоположні начала, ідеї, що визначають зміст і напрями правового регулювання загалом і кожної з його галузей зокрема [5, с. 98].

Принципи виражають сутність права, визначають характер тлумачення та застосування його норм, тим самим оптимізуючи правозастосовну політику. Значення й роль принципів права в сучасній правовій системі важко переоцінити. Принципи права є свого роду ідеалами, за якими вивіряється законність нормативних актів, визначається можливість існування конкретного нормативного акта як форми вираження права. Отже, принципи права є фундаментальними ідеями законодавчої діяльності, які, втілюючись у конкретних юридичних нормах, можуть побічно впливати на ті чи інші правовідносини.

Фахівці галузевих правових наук відзначають багаторівневу систему принципів.

Принципи цивільного процесу також класифікують залежно від сфери їх поширення на загальноправові принципи, що притаманні всім галузям права (наприклад, верховенство права, демократизм); міжгалузеві принципи (здійснення правосуддя лише судом; незалежність суддів і підкорення їх лише закону; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; поєднання колегіального та одноосібного складу суду під час розгляду справ; гласності й інші принципи); галузеві принципи (до них зазвичай зараховують принципи диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін, однак ці принципи діють також в адміністративному та господарському процесах, тому скоріше є міжгалузевими принципами).

Як зазначають Н.Ю. Голубєва та І.В. Андронов [1, с. 12], принципи цивільного процесуального права й загальні засади цивільного судочинства однакові в тому, що є основними засадами, які проходять через весь цивільний процес, зумовлюючи зміст кожного з його інститутів і його норм. Вони є основами, базою таких важливих суспільних відносин, як відносини у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах судами загальної юрисдикції. Різниця між ними полягає в тому, що невід'ємною ознакою загальних засад цивільного судочинства є точне формулювання й нормативне закріплення в чинному законодавстві. Крім того, у правозастосуванні вони діють безпосередньо.

Більшість принципів цивільного судочинства закріплені в Конституції України [6], а також у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [7], у ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (саме джерелами їх нормативного закріплення прийнято класифікувати принципи цивільного судочинства) [1, с. 10]. Установлені названими нормативно-правовими актами принципи є тісно взаємопов'язаними і становлять у сукупності систему, при цьому кожен із принципів відіграє самостійну роль, характеризує цивільне судочинство загалом або ж окрему стадію судового процесу [8, с. 104].

Варто звернути увагу на те, що в юридичній літературі висловлюються різноманітні позиції щодо необхідності виокремлення принципів нормативно-правових інститутів (інститутів права) з їх галузевої системи [9, с. 25].

На думку Н.О. Чечіної, існує єдина система принципів процесуального права, яка виключає можливість існування принципів окремих стадій процесуальної діяльності або окремо взятого інституту [10, с. 27].

Представники галузевої юриспруденції відстоюють позиції, що галузеві принципи поширюють свою дію й на інститути. Разом із тим у правовій доктрині існує точка зору, відповідно до якої ігнорування принципів окремих нормативно-правових інститутів

може привести до їх включення до складу галузі права лише на тій підставі, що їх системність передбачає взаємодії принципів права в межах галузі [11, с. 197].

Щоб довести органічність існування інституту судових доручень у системі цивільного процесу та правовій системі загалом, необхідно розглянути, як проявляються принципи у функціонуванні означеного інституту. Оскільки метою дослідження не є вивчення принципів права як самостійного інституту, можливим є розгляд лише деяких із них у взаємозв'язку з інститутом судових доручень.

Принцип законності проявляється у верховенстві закону, його загальнообов'язковості. Принцип законності є загальноправовим принципом, що володіє організаційно-функціональною природою, яка полягає в розгляді повноважним судом конкретної справи з неухильним дотриманням цивільної процесуальної форми, винесенні рішення в точній відповідності з нормами матеріального права, яке в подальшому є обов'язковим для дотримання й виконання всіма суб'єктами права. Існування інституту судових доручень у будь-якому його прояві (внутрішньодержавне та судове доручення з «іноземним елементом») ґрунтується на законі. Тільки нормативне закріплення правил поведінки може бути підставою для тих чи інших заходів держави, що застосовуються до суб'єкта правовідносин. Як уже зазначалося нами раніше, тільки в рамках правового поля інститут судових доручень набуває характерних рис, що дають змогу говорити про його правову природу. У деякому роді принцип законності є основоположним для розглянутого нами явища, тому що метою судового доручення і є стимулювання активної поведінки суду для реалізації чинних у суспільстві правових норм, що мають форму закону. Так, як зазначає Г.А. Цірат, надання правової допомоги, особливо у формі виконання судових доручень, є формою взаємодії органів публічної влади різних держав і це можливо лише за згодою або угодою між відповідними державами [12, с. 22] з дотриманням принципу законності.

Принцип законності передбачає суворе дотримання ієрархії в системі нормативно-правових актів. Реалізація означеного принципу забезпечує передусім незаперечність закону, його вищу юридичну силу щодо всіх інших правових актів.

На думку В.М. Семенова, хоча принцип законності й пронизує право загалом, у цивільному процесі він виявляється виключно через принципи незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону [13]. Водночас, на нашу думку, ця позиція неправильна. Однак, як нам видається, принцип незалежності суддів, незважаючи на свою самостійність, у дійсності є похідним від принципу законності. Уважаємо, він характеризує сторону принципу законності, яка стосується судоусторою, і тому з позицій формальної логіки саме існування похідного принципу вже зумовлює наявність основного принципу в галузі.

Відповідно до ст. 126 Конституції України і ст. 6 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними від будь-якого незаконного впливу.

Незалежність суддів і судової влади є тим стандартом правосуддя, що є умовою існування верховенства права [14, с. 16].

Слушною є думка Ю.Є. Полянського, що незалежність суддів, поєднана з усвідомленням ними своєї відповідальності перед суспільством та учасниками судового процесу, сприймається в суспільній свідомості як важлива соціальна цінність і надбання сучасного демократичного суспільства. Судочинство може стати правосуддям у буквальному розумінні цього слова лише тоді, коли воно здійснюється незалежним суддею [15, с. 82]. Разом із тим варто додати, що незалежним має бути не лише суддя, а й судова гілка влади загалом.

Н.М. Шульгач у дослідженнях виділяє такі ознаки принципу незалежності суддів [16, с. 229]: незалежність суддів не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, у межах яких здійснюється судова влада; незалежність суддів легітимна лише в процесі здійснення процесуальної діяльності судді;

зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів (тобто наявність у судді певних морально-психологічних якостей, які сприяють реалізації права судді самостійно приймати рішення зі справи); незалежність судді передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що містяться за межами судової системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття суддею рішення у справі; за посягання на незалежність суддів передбачено найбільш серйозний вид відповідальності – кримінальне покарання.

Водночас О.Р. Михайленко цілком доречно зазначає, що незалежність судді необхідно відрізнити від його самостійності. Якщо незалежність судді означає здійснення ним своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, а також непідзвітності будь-кому, то самостійність судді передбачає вільну його участь у дослідженні, оцінюванні доказів, обговоренні й прийнятті рішення відповідно до закону та власних переконань [17, с. 51–52].

Оскільки під час реалізації норм щодо судових доручень у розгляд справи вступає ще один суддя, крім судді, який розглядає справу, то обґрунтованим є дослідження особливостей взаємодії цих двох представників судової влади, їх взаємовпливу, межі контролю судді, який розглядає справу, за виконанням судового доручення, межі втручання судді, який виконує доручення, в діяльність судді, який розглядає справу. Отже, потрібно розглянути інститут судових доручень в аспекті принципу незалежності суддів.

Звернення судді шляхом направлення судового доручення за процесуальною допомогою до іншого судді або до іншого органу на перший погляд може сприйматись як прояв несамостійності судді, як нездатність судді автономно, без сторонньої допомоги з використанням наявного арсеналу процесуальних засобів розглянути справу по суті. Своєю чергою, припущення про деяку несамостійність судді у вирішенні питань, пов'язаних із розглядом справи, породжує розумні сумніви

щодо дотримання принципу незалежності суддів. У літературі зазначається, що «звернення конкретного судді за порадою і допомогою до своїх колег, не зловживаючи при цьому, природно, кількістю таких звернень, вважається допустимим» [18, с. 42].

Загалом погоджуючись із вищенаведеною думкою, стосовно інституту судових доручень необхідно відзначити таке. Судове доручення є законодавчо передбаченим інструментом отримання суддею доказів. Уже з урахуванням цієї обставини факт його використання має розглядатися як реалізація правомочності судді за вибором способів і засобів здійснення доказової діяльності. Крім того, вдаючись до використання судового доручення, суддя керується не суб'єктивним наміром звільнити себе від покладених обов'язків щодо дослідження доказів, а має на меті компенсувати об'єктивну, фізичну (в силу територіальної віддаленості джерела доказів) неможливість самостійно досліджувати матеріали, неможливість отримати докази, на основі яких сформується зважене рішення судді. Самостійність судді як основа його діяльності полягає не в ізоляваності його під час розгляду справи від інших суб'єктів, а в здатності автономно й незалежно приймати рішення, спираючись на власну точку зору, знання, досвід, переконання, досліджені безпосередньо матеріали справи. Отже, звернення за допомогою судового доручення до іншого суду не підриває основ самостійності судді під час розгляду та вирішення справи. Немає сумніву в тому, що першочерговою конституційною метою є забезпечення неупередженості, об'єктивності й справедливості правосуддя [19]. Принцип незалежності суддів відіграє підпорядковану цій меті роль, а отже, має право на існування думка, що ступінь зацікавленості суспільства й держави в прояві незалежності суддів прямо залежить від конституційної компетенції судів і завдань її ефективної реалізації.

Можна стверджувати, що застосування норм про судові доручення не містить у собі загрози принципу незалежності судової влади загалом і кожного судді зокрема, оскільки втручання в діяльність судді щодо здійснення

правосуддя виключається. У межах відносин судового доручення суд дає доручення, не ризикує своєю незалежністю, оскільки суд, що виконує доручення, лише сприяє отриманню доказів, а оцінювання доказів, прийняття рішення здійснює суд, який розглядає справу.

Обов'язок виконати судове доручення не передбачає наділення одного суду владними повноваженнями щодо іншого суду. Обов'язок діяти у відповідь на судове доручення виникає в судді в силу закону. Саме ж судове доручення для суду, якому належить його виконати, є «спусковим механізмом» виконання встановленого законом обов'язку, а не розпорядчим і владним актом іншого суду.

Законом також не передбачено можливості втручання судді, що передав судове доручення в діяльність виконуючого доручення судді, ні у формі вказівок, ні у формі контролю.

Отже, суддя, який виконує судове доручення, не наражається на втручання ні у свою процесуальну діяльність з розгляду справ, що знаходяться в його провадженні, ні у свою діяльність з питань, пов'язаних із виконанням доручення. Розгляд інституту судових доручень у співвідношенні з принципом незалежності суддів за своєю сутністю полягає в дослідженні лише деякого аспекту взаємин, що складаються між судом, який розглядає справу по суті, надіслав судове доручення, і судом, якому належить виконати доручення.

Зміст принципів конкретної правової системи може бути визначено тільки з урахуванням взаємозв'язку з конкретними економічними умовами життя суспільства, соціальним ладом суспільства, а також політичними факторами. Викладене передбачає можливість регулювання кожної системи суспільних відносин тільки на основі вимог об'єктивного, базисного характеру.

Варто зазначити, під час формулювання поняття принципів цивільного процесуального права необхідно брати до уваги не тільки систему вже усталених теоретичних поглядів, а і європейські, міжнародні стандарти правосуддя.

Норми міжнародного права значну увагу приділяють основним характеристикам права

на судовий захист, яке традиційно визначається через розгалужену систему заходів, які дають можливість його повноцінного здійснення, що передбачає ефективність правосуддя, і відповідають основним демократичним стандартам.

Під час реалізації судового доручення «з іноземним елементом» усі принципи, які містяться в нормах національного цивільного процесуального законодавства, реалізуються в цивільному судочинстві з урахуванням тісного зв'язку міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу. Тому у провадженнях за участі іноземних осіб застосовуються також принципи міжнародного приватного права (принцип взаємності; принцип міжнародної ввічливості; принцип надання національного режиму; принцип закону місця суду (*lex fori*); принцип автономії волі сторін); а в силу публічно-правового характеру міжнародного цивільного процесу – принципи міжнародного публічного права (принцип загальної поваги до прав людини; принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип суверенної рівності держав) [20, с. 162].

Актуальними в цьому аспекті вважаємо проблеми імплементації в національне законодавство загальноновизнаних міжнародних принципів правосуддя, взаємодію Європейського суду з прав людини й національних юрисдикцій, універсалізацію національних механізмів судового захисту [21, с. 25].

Висновки. Отже, ґрунтуючись на матеріалах проведеного дослідження, можна дійти обґрунтованого висновку, що функціонування інституту судових доручень у цивільному процесуальному законодавстві України узгоджується з таким загальноправовим принципом, як принцип законності, а також міжгалузевим принципом незалежності суддів. Крім того, враховуючи той факт, що судове доручення є традиційним механізмом міжнародного співробітництва, інструментом надання правової допомоги, його функціонування здійснюється з урахуванням принципів міжнародного приватного та публічного права.

Анотація

У статті вказано, що функціонування інституту судових доручень у цивільному судочинстві України знаходиться у взаємозв'язку із системою правових принципів, що зумовлює актуальність дослідження такого співвідношення. Окремо приділено увагу реалізації в межах означеного інституту принципу законності, незалежності суддів і деяких принципів міжнародного приватного та публічного права.

Ключові слова: цивільний процес України, судове доручення, принципи права.

Аннотация

В статье указано, что функционирование института судебных поручений в гражданском судопроизводстве Украины находится во взаимосвязи с системой правовых принципов, обуславливает актуальность исследования такого соотношения. Отдельно уделено внимание реализации в рамках указанного института принципа законности, независимости судей и некоторых принципов международного частного и публичного права.

Ключевые слова: гражданский процесс Украины, судебное поручение, принципы права.

Mamchur L.O. Relationship between the institute of rogatory letters and the legal principles Summary

In the article below it is indicated that the functioning of the institution of judicial orders in civil legal proceedings of Ukraine is in conjunction with a system of legal principles that determines the relevance of the study of such a relationship. Special attention was paid to the implementation of the principle of the rule of law, the independence of judges and certain principles of international private and public law within the framework of the said institution.

Key words: civil process of Ukraine, rogatory letter, principles of law.

Список використаних джерел:

1. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / С.В. Ківалов, Н.Ю. Голубева, І.В. Андронов та ін.; за заг. ред. Н.Ю. Голубевої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. Офіційний вісник України. 2015. № 4. С. 8. Ст. 67.
3. Курило М.П. Принципи цивільного процесу як концептуальна правова категорія. Судова апеляція. 2015. № 4. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_4_6 (дата звернення: 05.04.2018).
4. Аристотель. Метафизика / перевод с греческого П.Д. Первова и В.В. Розанова. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. 232 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
8. Голубева Н.Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. 2010. Вип. 53. С. 103–114.
9. Левицька Н.О. Принципи нормативно-правового інституту: деякі загальнотеоретичні питання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015.

- Вип. 33 (1). С. 24–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_33%281%29__8 (дата звернення: 05.04.2018).
10. Чечина Н.А. Принципы гражданского процессуального права. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. Ленинград: Изд. ЛГУ, 1979. 192 с.
 11. Чудиновских К.А. Подведомственность системе гражданского и арбитражного права. Санкт-Петербург: Пресс, 2004. 306 с.
 12. Цірат Г.А. Особливості міжнародно-правового регулювання надання правової допомоги у отриманні за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Серія «Юридичні науки». Київ, 2011. Вип. 87. С. 22–24.
 13. Семёнов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. Москва: Юрид. лит., 1982. 152 с.
 14. Крижова О.Г. Незалежність судової влади та суддів у контексті реалізації принципу верховенства права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 15–18. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.45/part_1/5.pdf (дата звернення: 05.04.2018).
 15. Полянський Ю.Є. Незалежність судді – правова і соціальна цінність. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 80–90.
 16. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів. Науковий вісник Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 8. С. 227–230.
 17. Михайленко О.Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару, Харків, 30–31 берез. 2005 р. / редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 51–56.
 18. Носков И.Ю. Об особенном и общем в содержании понятий «независимость судебной власти, судьи» и «самостоятельность судебной власти, судьи». Российский судья. 2013. № 1. С. 39–42.
 19. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2016. № 837. С. 247–251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_42 (дата звернення: 05.04.2018).
 20. Ізарова І.О. Принципи цивільного процесу ЄС. Часопис Київського університету права. 2015. № 2. С. 160–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_39 (дата звернення: 05.04.2018).
 21. Сахнова Т.В. Цивилистический процесс: миссия в меняющемся мире. Вестник гражданского процесса. 2013. № 1. С. 14–33.